

№ 2 (116) 2026

НАША БЕРА

У эпоху штучнага інтэлекту, калі годнасці чалавека пагражаюць новыя формы дэгуманізацыі, у кожнага з нас з'яўляецца абавязак заставацца сапраўднымі людзьмі, каб з любоўю атуляць клопатам гэтую цудоўную чалавечнасць, што была нам падараваная і ва ўсёй паўнаце паказаная ў Хрысце, якой ніякая машына ніколі не здолее замяніць...

Сапраўдны прагрэс заўсёды нараджаецца з сэрца, адкрытага на другога чалавека, з розуму, гатовага слухаць, а таксама з волі, якая шукае больш таго, што яднае, чым таго, што падзяляе.

Папа Леў XIV.
З энцыклікі
«*Magnifica humanitas*».

Рэдакцыйная рада:

арцыбіскуп Юзаф Станеўскі, Мітрапаліт Мінска-Магілёўскі,
арцыбіскуп Тадэвуш Кандрусевіч, біскуп Юрый Касабуцкі,
кс. Аляксандр Амяльчэня, Ірына Багдановіч, Данута Бічэль, кс. Юры Быкаў,
Аксана Данільчык, Ірына Жарнасек, Алесь Жлутка, Лідзія Камінская,
Аліна Новікава, Марына Пашук, кс. Дзмітрый Пухальскі (касцёльны кансультант),
Аркадзь Шпунт.

Галоўны рэдактар — Крыстына Лялько.

Мастацкі рэдактар — Уладзімір Вішнеўскі.

Тэхнічны рэдактар — Алег Глекаў.

У нумары 2 / 2026

НАША ВЕРА

- 2** **3 жыцця Касцёла**
Арцыбіскуп Тадэвуш КАНДРУСЕВІЧ
ШТУЧНЫ ІНТЭЛЕКТ – СПАКУСА БУДАВАЦЬ
СВЕТ БЕЗ БОГА ЦІ НОВАЯ МАГЧЫМАСЦЬ
РАЗВІЦЦЯ ЧАЛАВЕЧТВА?
- 6** **3 гісторыі Касцёла**
Алена ШЫМАК
ГІСТАРЫЧНЫ ШЛЯХ СТАНАЎЛЕННЯ
КАТАЛІЦКАГА КАСЦЁЛА У БЕЛАРУСІ
- 11** **На кніжнай паліцы**
Сяргей ЧЫГРЫН
«ВЫБРАНАЕ» АРХІМАНДРЫТА ЛЬВА ГАРОШКІ
- 14** **Ad fontes**
Святы Айрэлій АЎГУСТЫН
СПОВЕДЗЬ
- 16** **Пераклады**
Дзіно КАМПАНА
ВЕРНА. ЧАСТКА ДРУГАЯ. ВЯРТАННЕ
- 18** **Адукацыя**
Ларыса ПУЦЫЛЕВА
ВЫХАДЦЫ З ВКЛ У ІТАЛІЎ У ЭПОХУ АДРАДЖЭННЯ.
БАЛОНСКІ ЎНІВЕРСІТЭТ
- 24** **Спадчына**
Анатоль СЦЕБУРАКА
КРЫЖЫ ВАЛАДКОВЧАЎ У РАДАШКАВІЧАХ
- 28** **Пераклады**
Леанід ЛАЎРЭШ
КАМІЛА ЮРЭВІЧ З НАРБУТАЎ І РАЎНАПРАЎЕ ЖАНЧЫН
- 34** **Мастацтва**
Валянцін ГЛЕКАЎ
СВЯТЫ ФРАНЦІШАК НА БУДСЛАЎСКИХ АБРАЗАХ
- 37** **Постаці**
Лідзія КАМІНСКАЯ
«ХАЦЕЛА Б БЫЦЬ ЗЯРНОМ ПШАНИЦЫ...»
- 40** **Паэзія**
Данута БІЧЭЛЬ
ВЕРШЫ
- 42** **Ірына БАГДАНОВІЧ**
ВЕРШЫ
- 44** **Асобы**
Ганна ШАЎЧЭНКА
«БЯСКОНЦАСЦЬ ВЫСОКА АБРАНАГА ШЛЯХУ»:
ДА ЮБІЛЕЮ ІРЫНЫ БАГДАНОВІЧ
- 47** **Леанід ДРАНЬКО-МАЙСЮК**
АД ПАЭТА – ДА ПЕСНЯРА
- 49** **Юбілеі**
Ірына САМАТОЙ
«НА ВАС ГЛЯДЗІЦЬ МАЯ ДУША...»
- 52** **Проза**
Алесь МІСУНА
СЛЕД
- 55** **Пераклады**
Георг Освальд КОТТ
НА ГОСЛАРСКИМ РЭЙХСТАГУ 1154 ГОДА
ГЕНРЫХ ЛЕЎ РОБІЦЦА ГЕРЦАГАМ БАВАРЫІ
- 58** **Архівы**
Павел КАРАЛЁЎ
ЦІКАВЫЯ ЗНАХОДКІ
- 59** **Мастацтва кіно**
Стах ЛЫСЫ
Ян ЛЫСЫ
«ДЭКАЛОГ» КШЫШТАФА КЕСЛЁўСКАГА

Леанід Лаўрэш

Каміла Юрэвіч з Нарбутаў і раўнапраўе жанчын

Малавядомая яшчэ ў нас пісьменніца XIX ст. з Лідчыны Каміла Юрэвіч з Нарбутаў (~1815–1881) жыла і працавала ў маёнтку Юршышкі. Гэта дачка аднаго з піянераў нашай гістарыяграфіі Юстына Нарбута, сваячка Тэадора Нарбута.

Творчы даробак Камілы Нарбутоўны (дэбютавала ў друку ў 1829 г., яе апошні твор апублікаваны ў 1874 г., апошні твор, які захавалася ў рукапісе, датуюцца 1879 г.) уключае два раманы, аповесці, апавяданні, дарожныя нататкі, шмат вершаў, пераклады з французскай мовы і г. д. Усе яе галоўныя творы былі надрукаваны ў Вільні. Каміла супрацоўнічала з «Дзённікам Віленскім». У 1835 г. яна выдала аповесць «Мечыслаў і Стэфанія»¹ і «Маральныя лісты».

Пераклад невялікага твора лідскай аўтаркі, які друкуецца ніжэй, можна вызначыць як першы ў нашым краі фемінісцкі тэкст, які Каміла надрукавала ў 1852 г. у Вільні, у друкарні Адама Завадскага (1814–1875) і ўключыла ў свой калядны зборнік². У сярэдзіне XIX ст. такія літаратурныя калядныя зборнікі-падарункі, так званыя «калядкі», былі даволі распаўсюджаныя ў Еўропе. У зборніках змяшчаліся як вершаваныя, так і невершаваныя творы, папулярныя песні, шарады, лагагрыфы і малюнкі. Часам такія кніжкі прызначаліся для канкрэтных асобаў, часам для больш шырокай аўдыторыі. Назва кнігі Камілы сведчыць аб тым, што яна прысвяціла свае «Калядкі» родным і сябрам.

У прадмове да гэтай кнігі Каміла напісала: «Вам, мае любімыя кузынкі і сяброўкі, прысвячаю гэты «ліст...», вам, жанчыны, бо я не надзелена магутным розумам і таму не магу пісаць для мужчын. У сваіх успамінах пра паездку ў Беларусь я напісала некалькі замалёвак з сучаснага нам жыцця.

У лісце да Аляксандры М. я зрабіла некалькі заўваг наконт жаночага полу ў надзеі, што хто-небудзь з нашых геніяльных аўтараў, абуджаных гэтай светлай замалёўкай, захоча зрабіць для жанчыны больш, выступіць супраць многіх і многіх забабонаў, якія жывуць у думках шырокай грамадскасці.

Вы можаце, любячы Пані, вельмі строга меркаваць аб маіх разумовых здольнасцях, але прыміце да ўвагі добрае сэрца, якое ахвярую вам праз гэтую невялікую працу, што не павінна падварагацца сумневу і выклікаць папроку з вашага боку».

«Ліст да Аляксандры М...» — важны і цікавы твор з гэтага зборніка, бо ў ім упершыню ў нашым краі ставяцца пытанні роўнасці і свабоды жанчын і жаночай адукацыі. Адрасатам менавіта гэтага літаратурнага ліста магла быць Аляксандра — дачка дзядзькі Камілы, Казіміра Нарбута (~1770 — да 1834 г.). Кніга

была і своеасаблівым развітанням з яе дзявоцтвам — праз год Каміла выйшла замуж за шляхціца Ігната Юрэвіча (1820–1872). Калядную кнігу Нарбутоўны таксама можна звязаць з важнымі эпізодамі ў яе творчай біяграфіі — супрацоўніцтвам з рэдакцыяй віленскага альманаха «*Rocznik Literacki*» («Літаратурны штогоднік») Рамуальда Друцкага-Падбярэскага (1812–1856). Са спісу падпісчыкаў у IV томе (1849 г.) бачна, што Каміла Нарбутоўна і Тэадор Нарбут выпісвалі гэтае выданне, у гэтым жа томе друкуюцца вершы самой Камілы, а таксама вершы Адынца, Сыракомлі, Зана і Габрыэлі Гюнтароўны (потым Пузыні).

У 1843–1846 гадах Рамуальд Падбярэскі ўласным коштам выдаў у Пецярбургу тры тамы літаратурна-навуковага альманаха «*Rocznik Literacki*», чацвёрты том — у Вільні ў 1849 годзе, у якія ўклаў значныя сродкі. На яго старонках публікаваліся творы Я. Баршчэўскага, Т. Лады-Заблоцкага, Л. Штырмера, а таксама музычная паэма Антона Абрамовіча «Беларускае вяселле». Важна, што ў сваіх публіцыстычных артыкулах Падбярэскі гораха і паслядоўна абараняў беларусаў ад шавіністычных нападаў, гаварыў аб прыгажосці беларускай зямлі і шляхетнасці яе жыхароў. З усёй творчай спадчыны Рамуальда Падбярэскага асаблівую цікавасць мае яго праграмны артыкул «Беларусь і Ян Баршчэўскі», дзе аўтар зрабіў агляд беларускай літаратуры свайго часу, звярнуўшы асаблівую ўвагу менавіта на беларускамоўную творчасць пісьменнікаў, надзяляючы іх тытулам «народных». «Каб быць народным, трэба служыць народу — трэба пісаць на мове гэтага народа», — пісаў Падбярэскі. Гэтыя словы крытыка можна лічыць падмуркам новага

Леанід Лаўрэш — пісьменнік, краязнавец і перакладчык. Нарадзіўся ў Лідзе 1 сакавіка 1963 г. У 1985 г. закончыў Беларускі політэхнічны інстытут. Выдаў кнігі: «Фарны касцёл у Лідзе», 2026; «Лідскі замак: Кароткая гісторыя», 2025; «Тэадор Нарбут: Навуковая і літаратурная дзейнасць, сям'я і сядзіба, яго час», 2025; «Там, дзе спыніўся час... Лідскія гістарычныя некропалі», 2024; «Шэпт пажоўклых старонак. Лідчына ў люстэрку прэсы, 1900–1939 гг.», 2017 і інш. Перакладае з польскай мовы. Жыве ў Лідзе.

беларускага літаратуразнаўства, новай беларускай літаратуры, — заўважыў прафесар Мікола Хаўстовіч у аўтарэфераце сваёй дысертацыі.

Творчасць Камілы Нарбутоўны дэманструе не толькі ўсебаковую адукаванасць аўтаркі, але і яе ўнутраную свабоду, незалежнае мысленне і нават вялікую смеласць, пры ўсё яшчэ скептычным стаўленні большасці грамадства да жанчыны-пісьменніцы, пра што Каміла пісала у сваёй аповесці «Вандроўка ў Беларусь»:

«За два дні да нашага ад'езду з Яўсташына з'явіўся пан Р. — стары ўжо чалавек, з тварам, які ззяў чырванню. Ён меў прыгожыя, вялікія вочы, быў сярэдняга росту, хадзіў з узнятай галавой, на якой меўся пецяўбургскі парык са старанна і з густам укладзенымі валасамі.

Павітаўшыся і пазнаёміўшыся з сур'ёзным госцем і, растлумачыўшы яму, хто я (бо мой бацька пайшоў спаць пасля абеду), гаспадар указаў яму на крэсла побач са мной.

— Мне было прыемна чытаць маральныя аповесці, выдадзеныя пад вашым імем, — сказаў пан Р.

Не ведаючы, што яму адказаць, я прамалчала.

— Нічога дзіўнага ў іх няма, аднак думаю, што іх стваральнікам ёсць ваш тата?

— Мужчыны займаюцца больш сур'ёзнымі справамі. Аповесці, якія Вы чыталі, я напісала сама, з парадкамі і падказкамі маёй маці.

— Я меў гонар ведаць Вашую маці, калі яна яшчэ была не замужам. Я бачыў яе пазней, замужам, але яна ў той час нічога не пісала.

— Яна не піша і цяпер, мама толькі выпраўляе мае памылкі.

— Цяжка паверыць, што маладая дзяўчына, амаль дзіця, аддае сябе літаратурнай творчасці.

— Працы там мала, Вы самі бачылі, што нічога дзіўнага ў гэтых аповесцях няма.

— Аднак такая праца заўсёды занадта сур'ёзная для жанчын, асабліва ў маладыя гады веселасці і гуляў»³.

Першы раз я пачаў перакладаць тэкст маёй зямлячкі ў 2023 г., калі рыхтаваў кнігу пра бацьку Камілы — Юстына Нарбута. У гэтай кнізе я таксама раскажаў і пра яго дачку

Камілу, надрукаваў пераклад яе аповесці «Вандроўка ў Беларусь»⁴. Але, зрабіўшы каля паловы працы, я спыніў пераклад, бо палічыў тэкст неактуальным. Пры гэтым я не звярнуў увагі на вельмі важны гістарычна-культуралагічны аспект тэкста Нарбутоўны, на які ўпершыню звярнула ўвагу паважаная даследчыца др. Рэда Грышкайтэ, працу якой я выкарыстоўваў у падрыхтоўцы перакладу, які друкуецца ніжэй⁵.

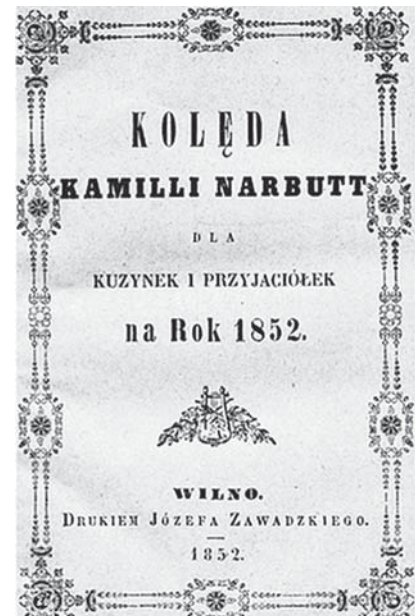
Трэба сказаць яшчэ некалькі слоў пра творчасць маёй зямлячкі.

У 1855 г. была надрукавана кніга Камілы «Тры разы па аднаму»⁶, прысвечаная памяці памерлай маці пісьменніцы Петранэлі з Сабаньскіх. Каміла пачынае твор наступнымі радкамі: «Гэтая кніга напісаная дзеля ўласнай забавы каля ложка хвораў маці. Чатыры гады ляжала яна ў маёй тэчцы і ніколі не была б надрукавана, каб мне не нагадалі, што каму-небудзь можа прыдацца любы твор, напісаны ў хрысціянскім духу. Прашу прабачэння ў чытача за адступленні і спасылкі, у якіх я выказваю свае меркаванні. Гэта шматслоўе характэрнае для майго полу і асабістага характара.

Калі хтосьці абвінаваціць мяне ў тым, што мой тэкст не мае каларыту XVIII стагоддзя, адразу адказваю, што, выводзячы на сцэну арыстакратаў з замежным выхаваннем, я не мела патрэбы хаваць іх грубаватую бесцырымоннасць, уласціваю ў той час гэтаму класу»⁷.

У 1862 г. былі надрукаваны яе «Літоўскія замалёўкі»⁸.

У 1873 г. Каміла Юрэвіч надрукавала згаданы вышэй нарыс пра Араны, Мерач і Друскенікі, у якім, акрамя апісанняў Аранаў, Мерачы

і Друскенікаў, яна дастаткова падрабязна падала гісторыю воднай лякарні ў Друскеніках. Каміла пісала, што тутэйшая вада па сваіх лекавых якасцях не саступае лепшым водам Еўропы⁹. Трэба дадаць, што яшчэ ў 1840-х гг. лякарняй у Друскеніках апекаваўся сваяк Камілы, гісторык Тэадор Нарбут¹⁰.

Першай публікацыяй Камілы Юрэвіч з Нарбутаў у перакладзе на беларускую мову стала яе апавяданне «Пустэльнік з Ражанкі»¹¹, якое ў XIX ст. было апублікавана ў зборніку «Калядкі Камілы Нарбут...». Аповесць «Вандроўка ў Беларусь» і вершы з кнігі «Калядкі Камілы Нарбут...» надрукаваны ў альманаху «Ад Лідскіх муроў»¹². «Ліст да Аляксандры М...» друкуецца ўпершыню.

¹ Аповесць «Мечыслаў і Стэфанія» згадвае ў сваіх успамінах Табенская — Гл: Табенская Альжбета. З долі і няволі. Успаміны выгнанкі // Лідскі Летпісец. 2020. № 2 (90). — С. 80.

² Jurewiczowa Kamilla. Kolęda Kamilli Narbut dla kuzynek i przyjaciółek na rok 1852. — Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1852.

³ Лаўрэш, Л. Л. Гісторык Юстын Нарбут. Яго навуковая дзейнасць, сям'я і сядзіба, яго дачка Каміла. Издательские решения, 2025. — С. 87–88.

⁴ Гл: Лаўрэш, Л. Л. Гісторык Юстын Нарбут. Яго навуковая дзейнасць, сям'я і сядзіба, яго дачка Каміла. Издательские решения, 2025; Лаўрэш Леанід. Лідская пісьменніца Каміла Юрэвіч з Нарбутаў // Наша слова.pdf № 35 (191), 27 жніўня 2025; Ад лідскіх муроў. Літаратурна-мастацкі зборнік. 2025. № 11. Кн. 1. — С. 17–66. Лаўрэш Леанід. Лідскія Нарбуты // Ад лідскіх муроў. 2025. № 11. Кн. 2. — С. 348–412.

⁵ Гл: Reda Griškaitė. Kamilės laiškai Aleksandrai, arba Ne tik laiškai // Literatūra. 2024, vol. 66(1), pp. 142–157; Griškaitė Reda. Moteris ir istorija: Kamilės Narbutaitės patirtys. Lietuvos istorijos institutas. 2024.

⁶ Trzy razy jeden. Obrazek z XVIII wieku Kamille z Narbutów Jurewicz. — Wilno. 1855.

⁷ Тамсама. С. 7–8.

⁸ Jurewiczowa Kamilla z Narbutów. Restytucja. Obrazek litewski. — Wilno, 1862.

⁹ Kronika Rodzinna: pismo dwutygodniowe. №17, 1 września 1873. — S. 260–261.

¹⁰ Тэадор Нарбут (1784—1864), гісторык. У 1840—1850 гг. быў ініцыятарам і ўдзельнікам стварэння і будаўніцтва аздараўленчых устаноў у Друскеніках, таксама яго заслугай з'яўляецца стварэнне лекарскага асяродка ў гэтым мястэчку. Гл: Лаўрэш Леанід. Тэадор Нарбут: Навуковая і літаратурная дзейнасць, сям'я і сядзіба, яго час. Издательские решения, 2025. — С. 76.

¹¹ Лаўрэш Леанід. Мястэчка Ражанка і касцёл у ім // Лідскі Летпісец. 2023. № 3 (103). — С. 54–55.

¹² Ад лідскіх муроў. Літаратурна-мастацкі зборнік. 2025. № 11. Кн. 1. — С. 17–66.

Каміла Юрэвіч з Нарбутаў

Ліст да Аляксандры М...¹

*Si la science et la sagesse se trouvent
unies en un meme sujet, je ne m'informe
plus du sexe.*

Les Caractères de la Bruyère

*Калі навука і мудрасць аб'яднаны
ў адным чалавеку,
я не пытаюся, якога ён полу.*

Жан дэ Лабруер

Вы пытаеце мяне, любая кузынка, як я бавіла час, калі некалькі тыдняў пражыла ў Вільні, і патрабуеце падрабязнага апісання ўсіх маіх уражанняў? Я паспрабую, калі гэта магчыма, задаволіць вашу просьбу.

Хворая і сумная, я нікуды не хадзіла. Грукат транспарту, шум вуліц, стогны бедных — карацей кажучы, задушлівая гарадская атмасфера, задурылі маю бедную галаву. Былі, сапраўды, і ціхіх гадзіны, звычайна ўначы, калі гэты хаос мне не перашкаджаў, — тады я адгортвала кнігу і знаходзіла прыемнае суцяшэнне ў жыцці духу і думкі.

Часцей за ўсё я адгортвала філасофскія творы і з задавальненнем чытала пра тое, што чалавечы род імкнецца да нейкай пэўнай мэты; што ўсё, што адбывалася і адбываецца, паходзіць з загадзя вызначаных планаў адвечнага розуму; — і хоць гэтыя ж філосафы сцвярджаюць, што ніхто не можа зразумець увесь той велізарны гмах, у які тысячы гадоў — тысячы пакаленняў — клалі цэглу, я прыстасоўвала яго да ўласных жаданняў і любіла падманваць сябе надзеяй (такой жа няпэўнай, як і ўсе надзеі смяротных людзей), што аднойчы ў гэтым тэатры крывавых злачынстваў і жахлівых жарсцяў, на гэтай зямлі, якая ёсць далінай слёз, запануюць цнота, братэрская любоў і нязменны

дабрабыт. Звычайна я засынала ў такіх снах, але за некалькі дзён да ад'езду з Вільні іншая тэма ўразіла маё ўяўленне і нават парушыла спакой начной цішы.

Я запрасіла гасцей на гарбату; мы абмяркоўвалі літаратуру: кожны выказваў сваё меркаванне пра аўтараў і аўтарак. Я радавалася справядлівай пашане, якую выказвалі пані Гофман, пані Заменцкай і пані Раўтэнштраўх². Раптам у нашым невялікім коле малады чалавек з румяным тварам, які прыгожа кантраставаў з яго чорнымі вусамі, педантычным тонам заўважыў, што пані Заменцкая без патрэбы займаецца філасофскімі творамі, бо жанчына не здольная спасцігнуць ісціну і стварыць належную сістэму.

— Я не ведаю, ці нават мужчыны змаглі б цалкам спасцігнуць гэта³, — адказала я. — І ці варта называць належнай сістэмай тое, што немагчыма даказаць матэматычна? Праўда павінна быць адзінай, але спрэчных сістэмаў надзвычай шмат. Дык што страціць грамадства, калі геніяльная жанчына дадасць сваю ўласную старонку ці свае высновы да гэтых філіянтаў?⁴

Румяны кавалер здэкліва ўсміхнуўся і, спачуваючы бездапаможнай жанчыне, хацеў ужо перавесці размову на нешта больш даступнае яе кволаму розуму, але мой блізкі сваяк, адстаўны афіцэр з вялікімі ру-

сымі вусамі, моцным голасам усклікнуў:

— Ніколі не было жанчыны-генія: у вас, мае пані, можа быць добрая памяць, часам досціп, і нічога больш. Здольнасцяў да рэчаў, якія патрабуюць не толькі моцнага розуму, але і здаровага сэнсу, у вас няма. Характар ваш такі ж лёгкі, як пух, што лунае ў паветры. Сяброўства, каханне і нават літасць — гэта імгненныя пачуцці ў вашых сэрцах, пачуцці, на якія не павінен спадзявацца ніводзін мужчына, і мне здаецца, што жанчыны дарэмна вызваліліся з рабскага стану, які калісьці быў іх лёсам.

— Мой кузэн, ты, мабыць, на радзіўся не ад маці, — сказала я яму, — бо сын жанчыны павінен больш паважаць жанчын.

— Я — жаўнер і кажу, што думаю.

— Шкада, што ты не пакінуў такую нягжэчную шчырасць у вайсковым лагеры, — ціха дадала я.

Мой сваяк зірнуў на дзвюх сур'ёзных замужніх жанчын, аб прысутнасці якіх ён спачатку відавочна забыўся, і перастаў далей разважаць.

Гадзіннік прабіў дзесяць: госці раз'ехаліся.

Стаўленне майго кузэна раздражняла больш, чым меркаванне кавалера з чорнымі вусамі. Я доўга сядзела панура, мяне мучыла нейкае непрыемнае, не-

вымоўнае пачуццё. Нарэшце я ўзяла пяро і накідала на паперы некалькі заўвагаў пра наш пол, якімі я таксама дзялюся з табою, дарагая Алеся.

Я не веру, што Бог, даўшы жанчыне душу, падобную да мужчынскай, несмяротную душу, адмовіў ёй у такім жа дары розуму. Паняцце пра немач жаночага полу, напэўна, узнікла ў часы маральнага невуцтва, у часы дзікуства чалавечага роду.

Да эпохі развіцця сілы духу, у тую эпоху, калі цялесная сіла лічылася самым карысным набыткам прыроды, бо абараняла ад лютых жывёлаў, будавала хаціны, змяняла плынь рачулак і вырашала лёс чалавека, жанчына з больш далікатнаю фізічнаю канстытуцыяй, схільная да слабасці кожны раз, калі становілася маці, магла паверыць у сваю ўласную непаўнаважнасць і прызнаць шырокаплечага мужа сваім гаспадаром.

Несумненна з гэтага ўзнік рабскі стан нашага полу, якому Ромул, заснавальнік Рыма, першым даў сілу закона. Моцны мужчына з дубінай у руцэ перасякаў горы і лясы, сузіраў цуды прыроды, развіваў свой розум праз назіранні і ўласныя прыгоды да таго, як з'явілася жанчына, якая ахоўвала хату, карміла дзяцей і гатавала ежу для ўсёй сям'і. Гэта прывяло да інтэлектуальнай перавагі мужчыны, але чым далей ён адыходзіў ад стану дзікуства, тым менш жорсткім становілася яго абыходжанне з жанчынай. Тады і ў яе пачаў праяўляцца востры, не саступаючы мужчынскаму розуму, і адкрыліся скарбы пяшчоты, якімі Творца больш шчодро адарыў жаночы пол. Тады нявольніца часта становілася гаспадыняй. Такія прыклады сустракаліся нават сярод патрыярхаў — Дэбора⁵ была абраная суддзёй у Ізраілі.

Калі верыць старажытным гісторыкам, сярод бактрыйцаў⁶,

фракійцаў і галаў жанчыны карысталіся роўнымі з мужчынамі правамі ў абрадах і дзяржаўных справах.

У слаўныя часы Рымскай рэспублікі жанчына — нявольніца ў вачах закона, публічна атрымлівала найвышэйшае ўшанаванне. Калі консул ішоў па вуліцы, і ліктары⁷ наперадзе яго разганялі тлумы народу, ён саступаў дарогу рымскай матроне.

Такая павага да нашага полу была ўведзена там з часоў Ветуры⁸ — выратавальніцы айчыны.

Вызваленне жанчын ад неабмежаванай улады мужоў — ад строгай апекі сыноў і сваякоў, адбылося ў Рыме ў часы праўлення імператара Клаўдзія⁹. Сенека і Тацыт ілжыва сцвярджаюць, што гэта прывяло да бессаромных сцэнаў і скандалаў. Але гэта было агульнае псаванне маралі, якое пачалося з псавання звычаяў, і прычыны трэба шукаць у гісторыі мужчын. Нясціпласць Лівіі, жонкі Аўгуста, Юліі, дачкі Аўгуста¹⁰, і іншых жанчын у сталіцы сусвету на шмат гадоў прыпыніла роўнасць.

Слабасць характару, слабасць розуму, карацей кажучы, усе духоўныя калецтвы, аднолькава размеркаваны прыродай паміж дзвюма паловамі чалавечага роду; і калі яны больш прыкметныя ў жанчынах, то гэта вынікае з выхавання — з недаразвітасці ў ёй маральных сілаў. Многія навукі, якія лічацца непатрэбнымі для нас, служаць для ўдасканалення розуму мужчын: з юнацтва матэматыка прывучае іх да дакладнага меркавання пра рэчы; фізіка — да даследавання, да аналізу кожнага прадмета; логіка надае сістэматычны парадак іх думкам. Таму не дзіўна, што мы, пазбаўленыя гэтых сродкаў, часам недакладныя ў сваіх выказваннях, менш высакародныя ў сваіх думках і не заўсёды зразумелыя пры тлумачэнні нашых ідэяў.

Я згодна, што спроба знайсці квадратуру круга ці вырашыць пытанне, пусты ці поўны зямны шар усярэдзіне, не з'яўляецца неабходным заняткам для жанчын; але, акрамя таго, я лічу, што навучанне вышэйзгаданным навыкам, нават толькі ў самых агульных рысах (вядома, у больш заможных класах), не перашкодзіць выкананню абавязкаў жонкі і маці. Нарэшце, няхай здзяйсняецца воля нашых апекуноў! Няхай дакладныя і абстрактныя навукі назаўжды застануцца іх асобнай уласнасцю! Але ні высокая павага да чорных і русых вусоў, ні філасофская сур'ёзнасць пана Трэнтоўскага (які ў гэтай справе выказаў вельмі старасвецкія меркаванні) не пераканаюць мяне ў тым, што Творца даў жанчынам слабейшы розум, чым мужчынам. Знакаміты філосаф Платон лічыў жанчын здольнымі да найважнейшых прафесій; Лікур¹¹, заканадаўца Спарты, змог ператварыць іх у мужчын — умацаваныя жорсткім выхаваннем, яны не раздражнялі свае нервы, а прынцыпы, прышчэпленыя з дзяцінства, далі ім такую моцную стойкасць, што ніводная маці не плакала па сыне, забітым на вайне.

— Чаму, — спытала чужая жанчына ў жонкі Леаніда, — з усіх жанчын у свеце толькі лакедэманянікі¹² пануюць над мужчынамі?

— Відавочна, толькі яны маюць магчымасць рабіць гэта, — адказала царыца¹³.

Няма такой прафесіі, у якой жаночы пол не дэманструе здольнасцяў, роўных здольнасцям супрацьлеглага полу. Пералічыць славутыя імёны і падрабязна апісаць іх учынкі было б занадта цяжка для мяне, аслабленай працяглай хваробай. Таму я магу прыгадаць некалькі найбольш выбітных асобаў, згадкі пра якіх я знайшла ў сваіх нататках.

Тэана¹⁴, жонка ці дачка Піфагора, паводле Парфірыя, пасля смерці філосафа разам з двума яго сынамі стала кіраўніком школы і чытала публічныя лекцыі.

Хуткасць розуму Аспасіі¹⁵, незалежна ад яе чараў, здзівіла Сакрата.

Хто можа адмовіцца ад захаплення Зянобіяй¹⁶, імператрыцай Усходу, годнай вучаніцай Лонгіна, пра якую знакаміты Тома («Эсэ пра жанчын») кажа, што яна ўмела дагаджаць, пісаць і заваёўваць. Абвясціўшы свайго непаўнагадовага сына Вабалата Аўгустам і цэзарам, яна заваявала Егіпет, Сірыю і Кападокію; і калі яе лёс змяніўся, змагла са стаічнай мужнасцю перанесці нягоды і знайшла ў сваім розуме тысячу суцяшэнняў, каб падсаладзіць страту кароны.

Не аднойчы каранаваныя жанчыны змаглі годна адгукнуцца на высокае пакліканне манархаў.

Імёны Лізаветы і Маргарыты¹⁷ заўсёды будуць нагадваць пра слаўную эпоху краінаў, якія знаходзіліся пад іх уладаю; калі яны і мелі недахопы, дык іх можна знайсці і ў многіх знакамітых каралёў.

Прафесія рыцара таксама не была чужой нашаму полу: кожны раз, калі прага жанчыны да славы ці любоў да сваёй краіны давалі ёй у рукі зброю, яе нязломная мужнасць часта выклікала захапленне мужчынаў.

Не звяртаючыся да, магчыма, казачных амазонак, не паглыбляючыся ў занадта далёкую старажытнасць, дастаткова ўгадаць Маргарыту Анжуйскую¹⁸, жонку нямоглага караля Англіі Генрыха VI, герцагіню Брэтані Жанну Манфорт¹⁹, Арлеанскую дзеву і Бабеліну Грэчаскую²⁰.

Але няхай гэтыя гераічныя лаўры больш не ўпрыгожваюць жаночае чало! Я не жадала б крывавай славы для свайго полу. Я нават не жадала б, каб жан-

чыны ўдзельнічалі ў грамадскіх справах ці займалі пасады толькі таму, што гэта магло б адцягнуць іх ад найсвяцейшага абавязку, ад найважнейшага служэння агульнаму дабру — дбайнага выхавання дзяцей.

О, колькі разоў я чула ад мужчын, што літаратура зусім не патрэбная жанчынам, бо займае шмат часу і перашкаджае выкананню іх абавязкаў. Я не падзяляю гэтай думкі; я нават думаю, што забавы вялікага свету, якія прыводзяць да аддалення ад дома і імкнення да моднага ўбрання, прычыняюць большую шкоду мужам і дзецям, чым ціхая літаратурная праца; і, нарэшце, цяга і схільнасць да літаратуры не могуць быць універсальнымі, што мы бачым і ў другой палове чалавецтва, у якой, нягледзячы на ўсе прывілеі, якія спрыяюць набываццю ведаў, толькі невялікая колькасць людзей прысвячае сябе выключна гэтаму.

Такія дробязі не парушаць парадак сусвету.

Якую шкоду панесла Францыя ад таго, што мадам Дас'е²¹ старанна вывучала Гамера; што мадам дэ Шатле вывучала сістэму Ньютана разам з Вальтэрам; што мадам Сталь напісала «Карыну»? Кожны разумны чалавек лёгка прызнаў бы карысць гэтага²². А якую шкоду прынеслі сваёй краіне вучоныя англічанкі?

Што страцілі Польшча і Літва ад таго, што некалькі жанчын узяліся за пяро? Ніводная з іх не напісала нічога скандальнага — антырэлігійнага, антысацыяльнага.

Творы нашай паважанай пані Гофманавай заўсёды будуць узорам для добрых маці і зернем хрысціянскай цноты для маладзейшых пакаленняў. Не менш заслугаў мае і пані Заменцкая, якая з выключным геніем і ўсебаковымі ведамі імкнецца да той жа мэты. Я ўпэўнена, што многія мужчыны з задаваль-

неннем чыталі «Успаміны пра Парыж», «Альпы і за Альпамі» пані Раўтэнштраўх, паэзію панні Гюнтар²³, маральныя раманы пані Вільконьскай²⁴, цудоўныя творы пані Кракуў²⁵ і многіх іншых варшаўскіх аўтараў.

Таму не варта адмаўляць жанчынам у карысных і нявінных занятках; не варта абвінавчваць іх у якой-небудзь слабасці, калі добры Бог па-роўнаму даў дары розуму сваім сынам і дочкам.

А што да багаццяў сэрца! Выбачаюся перад маім кузцам, адстаўным афіцэрам, але магу з упэўненасцю сказаць, што Найвышэйшай Існасці было прыемна шчодро адарыць гэтым жанчын.

Каханне маці, дачкі, жонкі, каханай жанчыны амаль заўсёды бясконца вышэйшае за самалюбства. Дастаткова ўспомніць старажытную Алькесту²⁶, якая аддала сваё жыццё за жыццё мужа, і прачытаць гісторыю Французскай рэвалюцыі часоў Рабесп'ера, або цудоўную паэму П. Легувэ «Жаночыя заслугі»²⁷, каб пераканацца ў гэтым.

Шмат жанчын, каб падзяліць лёс асуджанага на смерць каханага чалавека, выгукнулі страшныя словы таго часу: «Слава каралю!», — і пайшлі пад меч ката. Не адна з іх ахвяравала сваім жыццём, каб падсаладзіць хаця б некалькі хвілін няшчаснага бацькі, мужа ці брата. Былі і тыя, хто з чыстай чалавечнасці, без якой-небудзь іншай думкі, падвяргалі сябе адкрытай небяспецы.

Мужчыны часта ахвяруюць сабой дзеля гонару, славы, агульнага дабра, але я ніколі не чула пра іх ахвяры дзеля сваіх жонак, сясцёр і каханых.

Шануючы праўду, я павінна прызнацца, аднак, што той скарб пачуццяў, той анёльскі прамень, з якім жанчына прыходзіць у свет, часта знішчаецца з-за няправільнага выхавання яе сэрца. Я таксама павінна сказаць, што выхаванне жаночага полу патрабуе

поўнай рэформы: вытанчаная знешнасць, вывучэнне замежных моваў, музыкі і танцаў без грунтоўных рэлігійных прынцыпаў, без прывіцця абавязкаў жонкі, маці і грамадзянкі, недастатковая, каб удасканаліць жанчыну або пераканаць мужчын, што Провід не абмяжоўвае нас сваімі дарамі.

Маем шмат па-сапраўднаму узорных асобаў нашага полу, але я лічу павелічэнне іх колькасці неабходнай патрэбай грамадства,

бо маці — галоўныя настаўніцы не толькі дачок, але і сыноў — ад іх у значнай ступені залежаць цноты і заганы цэлых пакаленняў.

Алеся, пакуль ты чытаеш гэты ліст, у якім я абвясціла вайну двум мужчынам, не абвінавачвай мяне ў тым, што я стала льюіцай. Маё абурэнне несправядлівым меркаваннем пра характар нашага полу не мае ніякага дачынення да прынцыпаў сацыялізму.

Я не выступаю і ніколі не буду выступаць за поўную эмансипацыю жанчын, якую лічу супярэчлівай грамадскаму ладу — няхай вопратка нявіннасці, няхай найпрыгажэйшая грацыя, якую дарыць сціпласць, заўсёды будзе ўпрыгожваннем і гонарам жанчыны!

На гэтым завяршаю свае заўвагі на гэтую тэму, да якіх я дадаю выраз нязменнай дружбы да цябе.

¹ Jurewiczowa Kamilla. Kołęda Kamilli Narbut dla kuzynek i przyjaciółek na rok 1852. — S. 95–112.

² Вядомыя пісьменніцы: Клементына з Танскіх Гофманава (1798–1845), Элеанора Аляксандра з Гагаткевічаў Заменцкая (1815–1869), Барбара Яна Паўліна Люцыя Раўтэнштраўх (1798–1886). Першая славілася сваёй дыдактычнай літаратурай, другая — філасофскай, а трэцяя — падарожнай літаратурай. Танская-Гофманава — самая вядомая жанчына, якая пісала па-польску ў першай палове XIX ст., першая, хто так глыбока і ўсебакова заняўся адукацыяй і выхаваннем дзяўчат у былой Рэчы Паспалітай (Тут і далей каментары перакладчыка Леаніда Лаўрэша).

³ У сваёй працы «Крытыка чыстага розуму» Кант сцвярджае, што чалавечы розум — слабы інструмент для пазнання ісціны.

⁴ «Яны прыгнятаюць бедную філасофію і ўціскаюць яе ў рамкі. Адны кажуць пра прыроджаны здольнасці да яе; іншыя аддаюць перавагу знешнім уплывам; трэція аддаюць скіпетр інтэлекту і пачуццям; іншыя праніклі ў самае сярэдзіну пачуццяў і разбуралі іх з упэўненасцю, быццам гэта і былі апоры; іншыя палымяна даказваюць, што яны спасціглі душу і бачаць яе ясна; адны ўпрагаюцца ў трымфальную калясніцу Шэлінга; іншыя — ад'ютанты Гегеля, другія — Трэнтоўскага і г. д. І кожны з іх заўзята абараняе не здагадкі, а праўду, так яны называюць свае мары, разважанні, высновы і меркаванні». — Караль Качкоўскі. (Аўтарка спасылалася тут на выказванні лекара, педагога і пісьменніка Караля Мацея Качкоўскага (Karol Maciej Kaszkowski, 1797–1867), на яго эсэ ў кіеўскім часопісе «Gwiazda» — Л. Л.).

⁵ Дэбора — біблейскі персанаж, ізраільская прарочыца і суддзя (XII–XI гг. да н. э.), калі ізраільцыяне былі ў палоне ў хананейцаў. Дэбора натхніла ізраільцянаў на перамогу над хананейцамі. — Л. Л.

⁶ Бактрыя — гістарычны рэгіён у Цэнтральнай Азіі (сучасныя паўночны Афганістан і паўднёвы Таджыкістан і Узбекістан), адзін з найстарэйшых цэнтраў цывілізацыі. У 328 г. да н.э. Бактрыя была заваявана македонскім царом Аляксандрам Македонскім (356–323 гг. да н.э.). — Л. Л.

⁷ Ліктар быў адным з найніжэйшых дзяржаўных службоўцаў у старажытным Рыме. Першапачаткова ліктары былі асабістай аховай і выконвалі цырыманыя функцыі. Консула заўсёды суправаджалі дванаццаць ліктараў (імператара — дваццаць чатыры). — Л. Л.

⁸ Ветурыя была маці Гнея (Гая) Марцыя Карыялана, маладога рымскага патрыцыя, які захапіў вольскі горад Карыёлі ў 493 г. да н.э. і атрымаў за гэта сваю мянушку. Пазней Карыялан павёў варожае войска да рымскай мяжы, але маці Ветурыя і жонка Валумнія (паводле Плутарха, маці Валумнія і жонка Вергілія) утаварылі яго не падымаш зброю супраць радзімы. — Л. Л.

⁹ Клаўдзій рымскі імператар у 41–54 да н.э. — Л. Л.

¹⁰ Рымскі імператар Аўгуст, імператар у 27 да н.э. — 14 н.э., яго трэцяя жонка Лівія (59 да н.э. — 29 н.э.) і яго дачка ад другога шлюбу Юлія Старэйшая (39 да н.э. — 14 н.э.). — Л. Л.

¹¹ Афінскі палітык і аратар Лікурт (каля 390–325 гг. да н.э.). — Л. Л.

¹² Лакедэмон — рэгіён на паўвостраве Пелопанес і яго сталіца, вядомая як Спарта. — Л. Л.

¹³ Царыца Горга, дачка цара Спарты Клеамена I і жонка цара Спарты Леаніда I (508 ці 507 — 480 гг. да н.э.). Пазнейшыя гісторыкі менавіта ёй прыпісваюць словы «Са шчытом або на шчыце». — Л. Л.

¹⁴ Тэана (VI ст. да н.э.) — жонка або вучаніца грэчаскага філосафа Піфагора Самоскага (каля 569 г. — каля 500–475 гг. да н.э.), заснавальніца піфагорскай школы або, паводле іншых крыніцаў — жонка або дачка піфагарэйца Бранціна з Метапонта (VI ст. да н.э.). — Л. Л.

¹⁵ Аспасія (каля 400–470 да н.э.), жонка афінскага палітыка, аратара і ваеннага лідара Перыкла. Сакрат быў часткай яе інтэлектуальнага кола. — Л. Л.

¹⁶ Зянобія (памерла пасля 274 г.) — царыца Пальміры (горада ў Сірыі) (у 267 ці 268 — пасля 272 г.). Французскі паэт і літаратурны крытык Антуан Леанар

Томас (1732–1785), якога згадвае аўтарка, апублікаваў даследаванне «Essai sur le caractère, les mœurs et l'esprit des femmes dans les différents siècles» («Эсэ пра характар, мараль і розум жанчын у розныя стагоддзі», Парыж, 1772). Кніга атрымала водгук ад Дэні Дзідро (1713–1784) — у тым жа годзе ён напісаў працу «Essai sur les femmes» («Эсэ пра жанчын»), якое была апублікавана ў штомесячніку «Correspondance littéraire, philosophique et critique» («Літаратурная, філасофская і крытычная перапіска»). Магчыма, цытуючы працу Томаса, Каміла Нарбутоўна толькі скараціла яе назву, але, магчыма, і памылілася. — Л. Л.

¹⁷ Каралева Англіі Лізавета I (каралева ў 1558–1603 гг.) і Маргарыта Цюдор, шатландская каралева англійскага паходжання (каралева ў 1503–1513). Першая дапамагала заснаваць англійскую Царкву ў Англіі, часта ваявала з Францыяй і не выходзіла замуж, верагодна, каб пазбегнуць патэнцыйнай палітычнай канкурэнцыі з боку мужа. Апошняя, пасля смерці мужа Якава IV (1473–1513), нягледзячы на супраціў шатландскай шляхты, здолела стаць рэгенткай і кіраваць замест свайго непаўналетняга сына Якава V (1512–1542). У адрозненне ад Лізаветы I, яна некалькі разоў выходзіла замуж. — Л. Л.

¹⁸ Маргарыта Анжуйская (каля 1430–1482), жонка Генрых VI Англійскага, з-за дрэннага здароўя мужа ўзначаліла ўрад. — Л. Л.

¹⁹ Жанна Фландрская (Jeanne de Flandre; каля 1295 — 1374) — герцагіня Брэтані, жонка герцага Жана IV. Актыўная ўдзельніца вайны за Брэтонскую спадчыну (1341–1364). — Л. Л.

²⁰ Жанна д'Арк (каля 1412–1431), або Арлеанская дзева, — святая і нацыянальная гераіня Францыі. Ласкарына Бубуліна (1771–1825) — гераіня вайны за незалежнасць у Грэцыі, якая на ўласныя сродкі трымала невялікі флот і войска паўстанцаў супраць турэцкага панавання і фінансавала падполле. — Л. Л.

²¹ Мадам Дас'е (Ганна Ле Феўр Дас'е, 1645–1720), сяброўка Вальтэра, французскай філолаг, даследчыца класічнай літаратуры і перакладчыца. Сярод іншых старажытных твораў яна пераклала на французскую мову «Гляду» (1699) і «Адyseю» (1708) Гамера. — Л. Л.

²² У лік геніяльных жанчын я не адважваюся ўключыць мадам Дзюдэван (французская раманістка Саланж Дзюдэван, нарадзілася 13 верасня 1828 года ў Нан-Віку, памерла 17 сакавіка 1899 года там жа), бо гэтая аўтарка лічыцца адным з наймагутнейшых розумаў Францыі, бо прыняўшы імя, адзенне і звычкі мужчын, выключыла сябе з жаночага полу. Таму я лічу яе асаблівым выключэннем. (Каміла згадвае французскую пісьменніцу Жорж Санд (таксама вядомую як мадам Санд; насамерэч Аманцін-Аўрора-Люіль Дзюпен, таксама вядомая як Дзюдэван і як мадам Дзюдэван, 1804–1876). Санд часта насіла мужчынскі касцюм на публіцы не толькі таму, што ён быў таннейшым, але і таму, што дазваляў ёй адчуваць сябе больш свабодна, і, больш за тое, яна была адной з першых жанчын, якія палілі льюльку на публіцы).

²³ Гапрыэля Пузыня з Гюнтараў (1815–1869), пісьменніца. Гл. яе ўспаміны: Пузыня Гапрыэля. У Вільні і літоўскіх дварах, успаміны 1815–1843 гадоў // Наша слова № 40 (196), 1 кастрычніка 2025 — 18 сакавіка 2026. — Л. Л.

²⁴ Празаік і мемуарыст Паўліна Вільконская з Лаўчува (~1815–1875). — Л. Л.

²⁵ Празаік і выдавец і рэдактарка Паўліна Кракувава з Радзеёўскіх (ці Кракуў; 1813–1882). — Л. Л.

²⁶ «Алкеста» — трагедыя старажытнагрэцкага драматурга Эўрыпіда, пастаўленая ў 438 годзе да н. э. Прысвечана міфу аб самаахвяраванні Алкестыды, жонкі Адмета. — Л. Л.

²⁷ Пэзма «Le mérite des femmes» («Заслугі жанчын») Гапрыэля-Мары-Жана-Батыста Легуэ (1764–1812). У тым жа годзе твор быў перакладзены і на польскую мову. Перакладчыкам быў Юзаф Ігнацы Касакоўскі (1757–1829), палітык і ганаровы член Віленскага ўніверсітэта, пісьменнік, гісторык і масон. — Л. Л.